

ŠKOLSKÁ POLITIKA PRAŽSKÉHO ZASTUPITELSTVA NA KONCI 19. STOLETÍ

Historický exkurz

František Morkes

Klíčová slova: pražské školství, platy a úvazky učitelů, financování, péče o chudé, školní lékaři, mateřské školy.

Anotace: Článek informuje o rozvoji pražského školství na konci 19. století. Zdůrazňuje aktivitu pražského zastupitelstva k zlepšení pracovních podmínek i platů pražských učitelů. Přináší řadu konkrétních údajů o financování školství a o skutečnostech, kterými pražské školství předstihlo obecný stav školství nejen v Rakousko-Uhersku.

Závěr devatenáctého století byl v historii Prahy poznamenán rozvojem, který městu vtiskl mnohé rysy charakteristické i pro jeho současnou tvář. Byla dokončena monumentální budova Národního muzea, vytyčovány první trasy tramvajových linek, vybudována kanalizační a vodovodní síť, postavena rozhledna na Petříně a budováno veřejné osvětlení ulic. Historické části města zasáhla výrazná modernizace, která při mnohých plošných demolcích a nepříliš citlivých asanačních zásazích vyvolávala i řadu nesouhlasných projevů. Pražská Jubilejní výstava v roce 1891 a Národopisná výstava v roce 1895 pak napomohly k tomu, aby bylo opětovně posíleno přední postavení města nejen v technickém a kulturním rozvoji, ale i v širším kontextu národního hnutí.

Doprovodným charakteristickým rysem technického a hospodářského rozmachu, kdy se mimořádnými tempy rozvíjel především stavební ruch jak ve vlastní Praze, tak v okolních obcích, tvořících zatím samostatná předměstí s vlastní správou, byl i výrazně stoupající počet obyvatel v celé aglomeraci. Ten

s sebou pochopitelně přinášel i zvýšené nároky na odpovědné, a navíc i značně perspektivní řešení všech otázek týkajících se bezprostředně vzdělávání dětí. Povinná školní docházka, zavedená oficiálně v roce 1774 a prodloužená na osmiletou zákonem z roku 1869, byla na sklonku 19. století již zcela zažitá. Nevývolávala zpochybňující diskuse obdobné těm, které probíhaly v souvislosti s novelou zákona v roce 1883.

Dokladem této skutečnosti byla především gramotnost obyvatelstva v historických českých zemích. Patřila k nejvyšším nejen v Rakousko-Uhersku, ale i v evropském srovnání. To bylo výrazem efektivy školského systému, který se mohl prezentovat pravidelnou a soustavnou docházkou dětí do škol, a současně vyjádřením kvality práce učitelů, školního dozoru a v neposlední řadě i místně různé podpory, které se škola těšila od obcí, církve, zemských úřadů i od panovnického domu. Charakteristické bylo, že v této době již každá nově nastupující generace měla kvalitnější vzdělání než generace jejich otců. Nebylo to ještě vzdělání vyšší z hlediska jednotlivých stupňů školské soustavy, avšak

umožňující lepší uplatnění v nových a rychle se rozvíjejících ekonomických i politických podmínkách.

Nelze opomenout ani skutečnost, že na poměrně rychlý rozvoj českého národního školství (nejen v Praze) působilo i určité soupeření s německými školami. Náskok, který německé školy získaly především rychlejším rozvojem měšťanských škol po přijetí základního školního zákona v roce 1869 (zákon byl českými politiky a učiteli po několik let přijímán s pasivní rezistencí), byl v tomto období již výrazně snížen a v mnoha ohledech i zcela vymazán. Podpora rozvoje českého školství byla chápána jako významný vlastenecký čin a jako taková se dostávala též do pozornosti nejrůznějších spolků, ale i obecních zastupitelstev.

V případě Prahy nelze opomenout ani to, že pražské školy a jejich rozvoj byly do určité míry i pod konkurenčním tlakem okolních obcí, které projevovaly o rozvoj svého školství zcela mimořádný zájem. Šlo především o nejdynamičtější se rozvíjející obce, které se v pozdějších letech postupně staly pražskými čtvrtěmi (Karlín, Libeň, Královské Vinohrady, Žižkov, Smíchov).

K mimořádně příznivé situaci pro rozvoj pražského školství přispěla skutečnost, že na konci 19. století byli nejméně po dvě desetiletí v čele Prahy starostové, kteří si vzdělání vážili a uvědomovali si bezprostřední význam vzdělaného obyvatelstva pro další hospodářský i kulturní a národní rozvoj města. Citlivě vnímali, že školy nemají poskytovat jen základní gramotnost a připravovat odborníky v určitých profesích, ale že jim přísluší významná funkce i při utváření pocitu národní pospolitosti a že mají nepřehlédnutelnou roli v předávání celého komplexu kulturních a historických hodnot.

Bylo proto do značné míry jejich osobní zásluhou, že Praha, jak se na královské hlavní město slušelo, zaujímal koncem minulého

století i ve školství vedoucí postavení a že právě v Praze bylo nejen nejvíce škol, ale i nejrozmanitějších. Celá Praha ze správního hlediska tvořila jeden školní okres. To znamenalo, že se její školství mohlo rozvíjet samostatněji a v rámci jednotné strategie, bez jakýchkoli odstředivých tendencí. Tím spíš, že - jak dobová pedagogická literatura výslovně a nejednou konstatovala - pražský sbor obecních starších, jako nejvyšší orgán školní, se vzácnou obětavostí vždy školství podporoval.

Postavení škol v Praze

Praha na sklonku minulého století se podstatně lišila od Prahy dnešních dnů. Před sto lety měla pouze sedm částí: Staré Město, Nové Město, Menší Město Pražské, Hradčany, Josefov, Vyšehrad, Holešovice-Bubny). V nich žilo podle sčítání obyvatel z roku 1890 necelých 183 tisíc lidí. Domů na tehdejšími území Prahy bylo pouze 4274. Ovšem s předměstími, která však ještě nebyla součástí Prahy, představovala již aglomeraci s více než 310 tisíci obyvateli. I bez těchto předměstí však byla Praha co do lidnatosti 44. světovým a 29. evropským městem.

O pražské školství se koncem 19. století staraly česká a německá okresní školní rada, městská rada a sbor obecních starších. Do působnosti pražského zastupitelstva přitom spadalo zřizování a vydržování školních budov, péče o školní místnosti a školní vybavení, o platy učitelů, jejich osobní přídavky a odměny a o jmenování učitelů. Při jmenování učitelů se však zastupitelstvo muselo řídit doporučeními školní rady.

Pražské zastupitelstvo věnovalo v tomto období velkou péči především stavbám nových škol a jejich zařízení. Souviselo to s mimořádným stavebním ruchem, který byl pro Prahu charakteristický, a samozřejmě to odpovídalo i nutnému požadavku zabezpečit

dostatek školních budov pro neustále stoupající počty dětí, pro něž byla ze zákona povinná osmiletá školní docházka. Významné přitom bylo, že na podporu výstavby nových škol nevznášelo město nároky na finance ze zemských fondů, ale veškerou výstavbu financovalo plně ze svého rozpočtu. Zde je zapotřebí konstatovat, že Praha dávala obvykle jako první popud k zřizování nových školních institucí, jakými byly například mateřské školky, útulky a vychovatelný, pomocné školy, pokračovací školy, dívčí školy, školy pro slabomyslné děti apod. S tím nedílně souviselo, že pražští učitelé stáli v popředí jako autoři rozvíjející se odborné pedagogické literatury, v Praze se také konaly první učitelské sjezdy, byly zde nejdříve zřizovány a zakládány učitelské spolky a organizovány školní výstavy, na nichž se učitelé seznamovali s novými školními pomůckami. Zcela příkladná a průkopnická byla v Praze i péče o chudou školní mládež, kdy město spolupracovalo s řadou nejrůznějších dobročinných spolků a nadací. Při zabezpečování lékařské péče o školní mládež a při aplikaci hygienických zásad ve veřejných školách bylo pražské školství dokonce v popředí celoevropského vývoje.

K spravování školských záležitostí vytvořila městská rada zvláštní orgán - školní odbor. Byl složen z členů městské rady a sboru obecních starších, kteří se scházeli pravidelně každé pondělí odpoledne. Hospodářský dohled nad školami měli jednotliví členové městské rady a sboru obecních starších, z členů těchto orgánů byly zřízeny i jednotlivé dozorní komise (dnes bychom řekli inspektoráty). Úřední agendu vyřizovala úřadovna c. k. školních rad a městský školní referát. Oba útvary řídil magistrátní rada, který byl z titulu této funkce i referentem pro školské záležitosti jak v městské radě, tak i ve sboru starších s právoplatným hlasem.

V roce 1897 vyřizovalo školskou agendu v Praze (kromě magistrátního rady) celkem 15 úředníků a pracovníků pomocného personálu. Za rok tito zaměstnanci vyřídili celkem 23 932 podání a vypravili z kanceláře 22 867 úředních zásilek. Na českých školách přitom uložili 325 pokut za nedbalou docházku žáků do školy, na německých školách uložili těchto pokut pouze 21. Z českých škol bylo v tomto roce propuštěno 216 učitelů, z německých škol 36. Vzhledem k tomu, že na celkem 61 českých obecních a měšťanských školách v tehdejší Praze bylo systemizováno 361 pedagogických míst (od řídících učitelů po zatímní podučitele - skutečný počet učitelů působících na českých školách byl však 409), musíme konstatovat, že i před sto lety byly změny učitelů poměrně časté.

Platy a úvazky učitelů

Pražská městská rada usilovala o to, aby pražské školy patřily k tomu nejlepšímu, co tehdy bylo možno v rakousko-uherském školství spatřit. Snažila se proto vytvářet učitelům takové podmínky, aby si mohla vybírat pro své školy jen ty nejschopnější a nejzanícenější. To byl také hlavní důvod, proč všichni učitelé v Praze dostávali vedle svého zákonného platu navíc i tzv. obecní přídatky. Ty byly koncem 19. století na pražských školách již zavedenou věcí, i když zemským zákonem z roku 1894 byla výrazně omezena předcházející, téměř plná autonomie městského zastupitelstva v udílení dobrovolných učitelských přídatků.

K základní změně v systému učitelských platů došlo v našich zemích po přijetí školského zákona v roce 1869. Na jeho paragraf 55, který stanovil, že „nejmenší plat vyměřen buď tak, aby učitel a mladší učitel, jsa prost všelikého překážejícího mu zaměstnání vedlejšího, mohl ze vši síly povolání svému se oddávati, učitel pak by mohl také rodinu svou podle poměrů místních vyživovat

vati, menšího platu nežli takto vyměřeného nemůže žádná obec dávat“, bezprostředně navazoval zemský zákon z 21. 1. 1870. Jím byly v Čechách zrušeny všechny učitelské naturální dávky a učitelům bylo zakázáno dávat privátní placené hodiny a za plat vykonávat do té doby běžné kostelnické služby. Napříště měli dostávat pouze peněžní plat. Ten se v případě obecných škol odlišoval podle místa, v němž škola byla (obce byly rozděleny podle počtu obyvatel do 4 velikostních tříd), u měšťanských škol velikost obce nerozhodovala. Platy učitelek byly podle zákona nižší než platy učitelů-mužů (byly pouze ve výši 80 % platu mužů). Zákon současně stanovil, že se učitelské platy mají automaticky po každých pěti letech úspěšné služby zvyšovat o 10 %. Celkově však nemohlo být těchto zvýšení více než šest. O pět let později, v roce 1875, byl zákon novelizován a platy zvýšeny, současně se však realizovalo poněkud odlišné zařazování obcí do velikostních tříd. Mimořádně důležité však bylo, že tato novela již stanovila - poprvé v historii - že plat učitelek má být ve své výši shodný s platem učitelů. Stalo se tak v době, kdy o podobném opatření se v jiných pracovních odvětvích ještě ani teoreticky neuvažovalo. V Praze pak, přihlížeje k místním poměrům a i v zájmu postarat se co nejlépe o své učitele, rozhodl sbor obecních starších, že všichni učitelé pražských škol budou dostávat navíc tzv. obecní přídatky. Tyto přídatky dostávali pražští učitelé již od roku 1874. Před sto lety, tedy v roce 1897 byly učitelům na pražských měšťanských školách vypláceny obecní přídatky ve výši 270 zlatých, učitelům na obecních školách ve výši 240 zlatých ročně. Ředitelé dostávali přídatky podstatně vyšší: na měšťanské škole 435 zlatých, na obecné škole 420 zlatých. Pro dokreslení skutečné váhy obecních přídatků, které z pokladny a svobodného rozhodnutí městské rady dostávali všichni

učitelé na pražských školách navíc ke svému platu, je možno říci, že roční plat učitele obecné školy v Praze byl tehdy 800 zlatých, zatímco plat učitele na obecné škole v nejmenší obci (tedy do 2000 obyvatel) byl pouhých 500 zlatých ročně. Plat učitelů na měšťanských školách byl v té době již také různý podle velikosti obce. V případě největších obcí - s počtem obyvatel nad 30 000 a dále v obcích přesně vyjmenovaných (Karlin, Smíchov, Královské Vinohrady, Žižkov, Plzeň, Liberec) byl 900 zlatých ročně. Jestliže tedy učitel obecné i měšťanské školy v Praze dostával od městské rady zcela automaticky obecní přírůstek, který se rovnal 30 % jeho ročního platu, bylo to názorným a přesvědčivým dokladem péče pražské obce o své učitele. V případě ředitelů obecných a měšťanských škol městská rada v Praze vyplácela dokonce přírůstek, který přesahoval 52 % a 48 % jejich zákonného ročního platu.

Není bez zajímavosti, že součástí stanovených obecních přírůstků bylo i tzv. příbytečné, což byl přírůstek na bydlení. Povinností učitelů, kteří tento přírůstek pobírali, však podle rozhodnutí městské rady bylo, aby skutečně bydleli na území královského města Prahy. Pokud chtěli bydlet mimo hranice tehdejší Prahy (například v rychle se rozvíjejících předměstích), museli se příbytečného, tedy určité části obecních přírůstků, vzdát.

(Pozn.: pro srovnání finančního postavení učitelů s jinými profesemi můžeme kupř. uvést, že dělníci v továrnách měli mzdu 20 - 25 zlatých měsíčně, plat úředníků činil 25 zlatých měsíčně, zedník si vydělal 35 zlatých a stavbyvedoucí až 100 zlatých měsíčně.)

Městská rada o učitele na pražských školách nepečovala jen z hlediska platů, ale snažila se jim upravit vyhovujícím způsobem i povinné výukové úvazky. Školským záko-

nem z roku 1869 byl stanoven výukový úvazek učitelů ve výši 30 hodin týdně (jednotně pro učitele obecných i měšťanských škol). Vzhledem k tomu, že v té době byla zcela běžná pracovní doba i v nejtěžších hutních provozech 6krát týdně až 11 hodin, musíme se oprávněně domnívat, že tehdejší úřady považovaly učitelský týdenní úvazek ve výši 30 výukových hodin za odpovídající této pracovní době (desetihodinová pracovní doba pro horníky byla uzákoněna až v roce 1884, nedělní práce v živnostech byla zakázána až v roce 1895 a dokonce i při povolení úlev ze školní docházky pro děti ve věku 13 - 14 let byla pro ně stanovena osmihodinová pracovní doba - šestkrát týdně - protože jinak by je nikdo neměl zájem zaměstnat). I v tomto případě však zasáhla pražská městská rada, která došla již v roce 1888 k závěru, že „není možno přidržovati učitele měšťanských škol k tomu, aby obstarávali plný počet 30 vyučovacích týdenních hodin“; svolila, aby ředitel měšťanské školy spojené s obecnou školou měl výukovou povinnost pouhých 10 hodin (a tak měl dostatek času na nutné hospitace ve výuce), ředitel samostatné měšťanské školy měl učit pouze 14 hodin týdně, učitelé gramaticko-historických oborů měli učit 22 hodin a učitelé všech ostatních předmětů 25 hodin týdně. Toto rozhodnutí, které bylo učiněno se souhlasem zemské školní rady, samozřejmě vyžadovalo, aby na školách učilo více učitelů, než kolik bylo systemizovaných míst. Je nesporné, že bylo spojeno i se značnými výdaji z městské pokladny, které však byly vyváženy realisticky očekávanou a získanou kvalitou a efektivitou výuky.

Financování škol

Návazně na vzestup počtu dětí v pražských školách se rozšiřoval počet pražských obecných a měšťanských škol a stoupaly i výdaje městské rady na školství. Až do roku 1874 nebyla v Praze vybírána žád-

ná zvláštní přírážka školní; počínaje tímto rokem obyvatelé školní přírážku městu již platili. Od roku 1883, kdy poprvé dostala Praha ze zemských fondů finanční náhradu za děti, které byly osvobozeny od placení školného, byla školní přírážka 8 %. Roční školné za každé dítě chodící do školy přitom činilo 6 zlatých, 20 krejcarů. Povinné školné, které bylo od rodičů dětí chodících do obecné či měšťanské školy ze zákona v rámci celé monarchie vybíráno až do roku 1908, bylo mnohými obcemi koncem minulého století stále intenzivněji vnímáno jako určitý anachronismus, nehodící se do současných poměrů. Jednak se poukazovalo na zcela již zřejmou a potřebnou úroveň všeobecného vzdělání na úrovni, kterou tyto školy poskytovaly, jednak neměly obce zájem podílet se na stoupajícím sociálním napětí. Pražská obec se záhy dostala do situace, že byla doslova obklopena obcemi, které již školné od rodičů žáků obecných a měšťanských škol přestaly vybírat. V roce 1892 se takto rozhodly Nusle, v roce 1894 na Žižkově, v roce 1897 ve Strašnicích, v roce 1898 na Vinohradech atd. Přitom na pražském zastupitelstvu se projednával návrh na zrušení školného již v roce 1892 a pak ještě několikrát v následujících letech, ale nikdy neprošel. Návrh nebyl zamítnut proto, že by zastupitelstvo trvalo na placení školného, nýbrž proto, že pokud by se Praha pro zrušení školného rozhodla, přišla by ve svých příjmech o finanční částku, kterou každá obec dostávala ze zemských financí jako určité vyrovnání za děti, které byly z majetkových důvodů od školného osvobozeny. Při velkém počtu pražských škol a značném počtu i osvobozených dětí od placení školného to nebyla zanedbatelná suma. Ve školním roce 1897/98 chodilo do všech pražských škol (českých i německých, obecných i měšťanských) celkem 9961 žáků a 9798 žákyň. Přitom celé školné platilo pouze 3460

dětí (2471 českých a 989 německých), školné v poloviční výši pak platilo 160 dětí (117 českých a 43 německých). Všechny ostatní děti byly od placení školného osvobozeny a město Praha dostávalo ze zemských fondů paušální náhradu za takto ušlý příjem. Náhrada se přitom stanovovala vždy na tři roky, podle průměrného počtu osvobozených žáků. Vzhledem k tomu, že to byla také jediná finanční částka, kterou město ze zemských fondů na školství dostávalo, zdráhali se obecní starší rozhodnout o zrušení školného, které by s sebou samozřejmě přineslo i ztrátu této náhrady. A tak až v roce 1901 přistoupilo pražské zastupitelstvo ke skutečně šalamounskému řešení. Opětovně rozhodlo o tom, že školné zrušeno nebude, tentokráté však udělalo i rozhodnutí, že od jeho placení budou osvobozeny všechny děti školou povinné. Mezi rodiči dětí zavládla spokojenost a město přitom nepřišlo o finanční náhradu ze zemských fondů, která se dokonce zvýšila. Všeobecné osvobození od školného přitom znamenalo pro městskou pokladnu i úspory za platy pro dva speciální výběři školného, kteří měli každý plat 3360 zlatých ročně. Na rozhodování pražského zastupitelstva o tom, jak zabezpečit neplacení školného a přitom nepřijít o zemskou finanční náhradu, je zapotřebí nahlížet tak, že Praha nejenže plně hradila veškerý provoz svých škol, ale byla navíc povinna přispívat tzv. zemskou přirážkou na rozvoj školství především ve venkovských okresech. Přitom pravidelně podávaná petice zemskému sněmu, aby byla této povinnosti zbavena, nebyla nikdy kladně vyřízena. A že nešlo o částku nijak malou, dokládá skutečnost, že za období 27 let byla městským zastupitelstvem vyčíslena na sumu vyšší než 13 miliónů 735 tisíc zlatých. Přitom koncem devadesátých let byly celkové roční náklady města na pražské školství jen o něco více než 1 milión 233 tisíc zlatých.

Pro konec minulého století je v Praze a jejích okolních obcích zcela charakteristická výstavba značného množství prostorných, na svou dobu moderních a výstavných škol. Mnohé z těchto budov slouží školským účelům dodnes a dá se říci, že po nezbytných modernizacích a úpravách plně vyhovují i současnému školnímu provozu. Je proto poněkud nespravedlivé a neseriózní, pokud jsou někdy v nejrůznějších diskusích s jistým despektem označovány za budovy uniformní, vycházející z kasárenských vzorů a již tím navozující nepřipustnou uniformitu výuky a školní dril. Pokud bychom je totiž posuzovali v kontextu celé tehdejší výstavby, museli bychom konstatovat, že nesporně patřily k tomu lepšímu, co se tehdy stavělo. Předpisy pro jejich stavbu dokonce požadovaly, aby byly staticky dimenzovány tak, aby v případě potřeby snesly i rozšíření a přístavbu o jedno patro. O tom, jak byla vhodnost těchto školních budov hodnocena ve své době, svědčí například skutečnost, že pražská školní rada uvažovala dokonce o tom, zda by se v nich neměly zrušit ministerským nařízením přikázané vedřiny, neboť příjemný chládek těchto budov považovala pro děti za mnohem přijatelnější, než jejich pobývání v čase veder kdekoli jinde.

Výstavba školních budov nebyla nijak pomalá, přitom však ani tehdy nebyla laciná. Znamenala vždy značné obecní výdaje. Například stavba na tehdejší dobu jedné z největších škol v ulici Na Smetánce na Vinohradech byla povolena 10. 11. 1886. Budova byla vysvěcena a výuka v ní zahájena již 16. 9. 1888. Škola měla 29 učeben, dvě kreslírny, sborovny, kabinety, tělocvičnu a kapli. Celkový náklad na výstavbu (včetně ceny pozemku) byl cca 260 tisíc zlatých. Ani Praha, ani okolní obce by nemohly tak rozsáhlou výstavbu škol realizovat, pokud by k ní aktivně nepřispěli i nejrůznější dárci (továrníci, statkáři, šlechtici, měšťané,

ale i vdovy po učitelích a nejrozličnější spolky), kteří stavbu škol podporovali finančně, případně darovali pro výstavbu školy pozemek. Pokud získalo zastupitelstvo na stavbu školy dar přímo od panovníka (obvykle při výjimečných příležitostech, jakou byla například jeho osobní návštěva), jednalo se obvykle o částku nepřesahující 1000 zlatých. Mnohé individuální příspěvky od místních občanů byly nepoměrně větší (zřejmě jedním z největších mecenášů českého školství byl v této době Bedřich Schnell, který odkázal Matici školské více než 159 tisíc zlatých).

Někdy obecní zastupitelstvo rozhodlo i o mimořádné školní přirážce, kterou získávalo potřebné finanční prostředky, případně pořádalo dobročinné zábavy ve prospěch stavby, nebo rozhodlo o dočasném zvýšení poplatků z alkoholických nápojů, jak to již dříve realizovali radní například při stavbě školy v Karlíně.

O tom, že nové budovy byly vybaveny skutečně moderně i s přihlédnutím k požadavkům hygieny mládeže, svědčí to, že v nových školních budovách u sv. Haštala a na Maninách byly vybudovány i sprchy (s kapacitou pro 30 osob), v nichž se žáci všech tříd střídali podle pečlivě vypracovaného sprchového řádu (pamatovalo se v něm například na to, že chudé děti dostanou k použití obecní ručník).

Humanitární aktivity zastupitelstva

Péče o chudou školní mládež patřila k výrazně pozitivním a příkladným činnostem pražského zastupitelstva. Každá škola dostávala od města pravidelnou finanční dotaci na nákup učebnic, které půjčovala chudým dětem. Na obecních školách byly tyto učebnice darovány po třiletém používání, na měšťánských školách po pětiletém používání. Chudým dětem byly z dotace

kupovány i sešity, kreslicí a psací potřeby, ty nejpotřebnější dostávaly ve školách i oděv a obuv.

Pražská obec spravovala koncem devadesátých let minulého století také 12 útluků (první útluk byl zřízen v roce 1885 na Královských Vinohradech) celkem o 30 odděleních, v nichž se po skončeném vyučování zaměstnávaly chudé děti pod pedagogickým dohledem vychovatelek. V těchto útlucích mohly děti být až do sedmé hodiny večerní (v zimě jen do šesté hodiny), vypracovávaly si tam školní úkoly, hrály nejrozličnější hry, zabývaly se ručními pracemi. V útlucích dostávaly zdarma svačtinu, o vánocích i oděv, obuv, pečivo a cukroví. Návštěva útluků přitom byla pro děti zcela bezplatná, vychovatelky, kterými byly zkoušené industriální učitelky, dostávaly od zastupitelstva plat. Vedle placených vychovatelek působily v útlucích i hospitantky, jimiž se mohly stát kandidátky zkoušené pro mateřské školky a pro vyučování ženským ručním pracím.

Zcela obvyklé přitom bylo, že jednotlivé útluky těsně spolupracovaly s nejrozličnějšími „komitétami dam“, utvářel se okolo nich okruh příznivců a dárců, na jejich činnost přispívaly i nejrozličnější nadace. Není od věci připomenout, že - obdobně jako i při dobročinných akcích ve prospěch chudých dětí přímo ve školách - se pečlivě dbalo na pedagogickou zásadu, že obdarované chudé děti nemají ztrácet své sebevědomí a v žádném případě a ani v náznaku nemají být obdrženými dary poníženy. Proto i veškeré darovací akce se měly konat s maximálním taktem, bez vnější okázalosti, která by stavěla na odiv osobu dárce.

Zcela mimořádnou akcí v rámci humanitního působení pražské obce bylo stravování chudé školní mládeže. Jeho organizaci zabezpečoval tzv. Komitét dam pro stravování chudé školní mládeže v Praze, který se ustavil na podzim roku 1887. Podnět k celé

akci vzešel od manželky tehdejšího pražského starosty. Komitét dostával od pražské obce pravidelné subvence a postupně rozšiřoval svoji činnost. V počátcích se staral pouze o stravování 50 chudých dětí a stravu připravovaly samy členky komitétu. Postupně, jak se zvětšovaly počty strávníků i jídelen (v roce 1897 komitét obhospodařoval již 11 jídelen), zapojoval se do práce i placený personál. Městská rada pořídila pro potřeby komitétu dva kryté a účelně zařízené povozy, v nichž pak byla strava dovážena z ústřední kuchyně do jednotlivých jídelen. Počet strávníků tehdy dosahoval téměř 1700, počet vydaných porcí se za školní rok pohyboval okolo 200 000.

I když na činnost komitétu pamatovali různí dárci a komitétu připadly i některé odkazy na základě závětí, základní podporou činnosti byly subvence pražské obce. Ta se zasloužila nejen o nasycení tisíců chudých školáků a školáček, ale přispěla zajištěním vydatnější stravy k celkovému zlepšení jejich zdravotního stavu.

Lékařská péče

Starostlivost a péči o dobrý zdravotní stav školní mládeže projevovala pražská obec i dalšími aktivitami. Patřila k nim značná podpora výuky tělocviku ve školách, nalézající výraz v budování školních tělocvičen a v mnoha případech i zřizování otevřených letních cvičišť (tzv. letních tělocvičen). Nepochybně byl pozitivní vztah k tělesné výchově na školách u mnohých představitelů pražské obce ovlivněn i tím, že sami byli zanícenými tělocvikáři a funkcionáři vlasteneckého Sokola (např. dr. Jan Podlipný, který byl starostou Prahy v letech 1897 - 1900). Pražská obec také kupovala každoročně školní mládeži vstupenky do říčních lázní: v roce 1898 to bylo 3000 vstupenek do lázní oddělených a 12 000 vstupenek do lázní společných.

Každoročně také vysílala na své náklady 20 dětí do mořských lázní na Jadran, od roku 1882 pořádala pravidelně pro tělesně slabé a podvyživené děti feriální kolonie. Byly organizovány na venkově v trvání 3 - 5 týdnů pro děti ve věku 8 - 14 let. Výběr prováděli přímo na školách školní lékaři (byly vybírány pouze děti zdravé, nikoliv tělesně postižené). Jen v roce 1898 bylo z Prahy vysláno na zotavení do 12 takových prázdninových osad (ve spolupráci se Spolkem feriálních osad) celkem 440 dětí.

Zcela mimořádné zásluhy je nutno pražské obci připisat při zavádění školní lékařské péče. V tomto směru nebyla jen o krok před vývojem v rakousko-uherské monarchii, ale patřila k průkopníkům efektivního pojetí školní lékařské péče i v mezinárodním měřítku.

V době, kdy ministerstvo vyučování a kultu ve Vídni začalo koncem osmdesátých let uvažovat o tom, že by se podle možností měl v devadesátých letech sledovat i zdravotní stav školní mládeže, v Praze již několik let lékaři tuto činnost vykonávali. Prvním počinem v tomto směru bylo rozhodnutí předsednictva městské rady z 24. ledna 1883, kdy nařídilo, aby se na školách pravidelně sledovala čistota učeben a záchodů a kontrolovalo se topení a větrání. Jedním z těchto opatření bylo, aby děti trpící vyrážkou či nemocí vzbuzující ošklivost byly po čas léčení zproštěny školní docházky. Dále pak, aby děti stížené tělesnou vadou byly osvobozeny od tělocviku (ale byl jim naznačen vhodný směr tělocviku) a aby rozsazování dětí ve třídách respektovalo ty, které trpěly krátkozrakostí. Návrh na zavedení pravidelných lékařských prohlídek školních dětí, který předložil osobně pražský starosta JUDr. Tomáš Černý 25. 2. 1885, městská zdravotní rada schválila. Ustanovila, aby se vztahovaly na všechny obecné školy a opatrovny. Současně požádala zemskou školní radu, aby lékař-

ské prohlídky žáků byly konány i na gymnáziích a soukromých školách. Během dvou měsíců byla vypracována metodika prohlídek, v níž bylo stanoveno, že se mají konat vždy na začátku školního roku (rovněž bylo přesně určeno, na co se prohlídky mají zaměřit; děti se při nich měly mj. měřit a vážit). Každé čtyři neděle se měla ve školách konat lékařská kontrola, při níž by se zjišťovala docházka do školy a příčiny nepřítomnosti žáků, kontrolovalo by se, zda nejsou ve škole zdravotní závaty a provedl by se i dozor při výuce tělocviku.

Od roku 1889 již usilovalo pražské zastupitelstvo o zřízení instituce zvláštních školních lékařů, jejichž povinnosti postupně zpřesňovalo. S konečnou platností je zformulovalo v závazné Instrukci pro městského školního lékaře. Opakované žádosti pražské obce byly však kladně vyřízeny zemskou školní radou až v roce 1904. Od tohoto roku působilo v Praze prvních devět školních lékařů. Rakousko-Uhersko tak patřilo spolu se Švédskem a Francií k prvním evropským zemím, v nichž byla instituce stálých školních lékařů zavedena. V návaznosti na její zavedení pražské zastupitelstvo usilovalo i o zřízení obdobné instituce zubních školních lékařů. Ti zahájili na pražských školách svoji preventivní a ošetrovatelskou péči o tři roky později, 1. května 1907.

Díky instituci školních lékařů se dochovaly i mnohé mimořádně zajímavé údaje o zdravotním stavu školní mládeže a o nemocnosti žáků pražských škol koncem 19. století.

Mateřské školy

Významnou aktivitu vyvinulo pražské zastupitelstvo i při rozvoji mateřských škol, do nichž docházely děti zaměstnaných matek. Jejich potřeba se zvyšovala úměrně se stoupající zaměstnaností žen. Mimořádně významné přitom bylo (a svěd-

čilo to o značné prozíravosti zastupitelstva), že nepřistoupilo k zakládání mateřských škol bezhlavě, bez konkrétní představy, ale že postupovalo podle přesně vytyčeného plánu. Již v roce 1869 vyslalo na své útraty dvě učitelky na stáž do Paříže, aby se tam seznámily s činností mateřských škol. Učitelky na závěr své stáže složily na pařížské radnici úspěšně příslušné zkoušky a získaly kvalifikační osvědčení. V roce 1869 pak byla v Praze otevřena první mateřská škola v Čechách. Odlišnost této mateřské školy proti dřívějším opatrovnám nebyla jen v tom, že do opatroven se přijímaly děti ve věku 3-5 let, zatímco do mateřské školy se přijímaly děti ve věku 3-6 let. Základní odlišností bylo obsahové pojetí. Opatrovny pouze „opatrovávaly“ děti, mateřská škola měla již poslání větší a důstojnější. Obdobně jako opatrovny měla i ona děti opatrovat, ale především - jak bylo zdůrazňováno - měla svěřeně dítky „jako pravá matka vychovávat, poučovat a vůbec ke všemu dobrému navádět“.

Počet mateřských škol narůstal obzvláště po roce 1872, v němž vyšel ministerský výnos podporující jejich rozvoj. Ten ministerstvo doporučovalo především proto, že si bylo vědomo toho, že se v nich napomůže jak tělesnému a duchovnímu rozvoji dětí, tak jejich pozdější způsobilosti ke školnímu vyučování. I tento rozvoj mateřských škol provázela snaha zabezpečit pro ně odborně vyškolené síly. Proto již v roce 1873 byl při dívčím učitelském ústavu v Praze otevřen roční kurs pro vzdělávání pěstounek mateřských škol. Při ústavu byla současně zřízena vzorná mateřská škola, na níž studentky konaly hospitace a praktická cvičení. Tam se budoucí pěstounky seznamovaly se svou rolí mezi dětmi, přičemž se jim důsledně zdůrazňovalo (ve smyslu uvedeného výnosu), že v mateřské škole „se všeliké vyučování ve způsobu školním naprosto vylučuje“. Za prvních dvacet let existence prošlo

tímto kursem celkem 1000 pěstunek mateřských škol, což bylo značně vysoké číslo.

V roce 1893 již existovalo v Praze 16 mateřských škol se 45 odděleními, na nichž se o děti staralo 64 pěstunek (celkem navštěvovalo v Praze v tomto roce mateřské školy 3181 dětí). Děti pobývaly v mateřských školách buď celý den, nebo 6 - 7 hodin denně. Pro rodiče byly pražské mateřské školy bezplatné, veškeré náklady na jejich provoz hradila obec, a to i včetně stravy, kterou děti ve škole dostávaly. Poněkud odlišná situace byla na mateřských školách například na Vinohradech, kde část dětí musela za stravu platit.

Historický exkurs, věnující pozornost aktivitám pražské obce v oblasti školství (a v některých případech i obcím tehdy ještě samostatným, dnes však již pražským čtvrtím) na konci 19. století, zdaleka nemůže postihnout celou šíři těchto činností. Ani to nebylo jeho smyslem. Mohl by však být vhodnou příležitostí pro zamyšlení, zda ona mnohdy blahosklonně přehlížená minulost by nemohla být i určitou inspirací pro současnost. Rovněž by mohl být podnětem k otázce, zda dnešní úsilí pražského magistrátu o povznesení školství je, či není srovnatelné s obdobným úsilím našich předků. Mohl by přispět i k tomu, abychom se zamysleli, zda je skutečně vrcholem modernosti a pokrokovosti to, o co usiluje naše generace na konci dvacátého století.

Také tehdy, před sto lety, však musel pražský magistrát a okresní školní rada řešit i řadu značně nepříznivých situací. Jedním z přesvědčivých svědectví o této skutečnos-

ti bylo nařízení, které muselo být vyvěšeno v každé škole a které přísně zakazovalo vstup cizím osobám do tříd. Stalo se tak poté, co na jedné pražské škole zbila při vyučování matka třídní učitelku...

Literatura:

- BUZEK, K.: Nejdůležitější zákony a nařízení o národním školství pro zemi Českou. Praha 1935.
- DĚJINY pražského školství. Red. J. Dolenský. Praha 1920.
- EKONOMICKÉ a sociální aspekty práce učitele. Grantová studie Pedagogického muzea J. A. Komenského. Praha 1996.
- KODEDOVÁ, O. - UHEREK, Z.: Kapitoly z dějin českého učitelstva (1890 - 1938). Praha 1972.
- KOPÁČ, J.: Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867 - 1914. Brno 1968.
- NEJDŮLEŽITĚJŠÍ zákony o školství obecném. Praha 1896.
- PAMĚTI škol okresu Karlínského. Red. K. Kneidl. Praha 1898.
- PLACHT, O. - HAVELKA, F.: Příručka školské osvětové správy. Praha 1934.
- POLITICKÝ a školní okres Vinohradský. Praha 1898.
- PRŮVODCE organisovaného učitele. Praha 1906.
- SMÍCHOVSKO a Zbraslavsko. Red. F. Hansl. Smíchov 1899.
- ŠAFRÁNEK, J.: Školy české, obraz jejich vývoje a osudů. Praha 1918.
- ZÁKONY školské: I. Říšské, II. Zemské. Praha 1902.